

INTRODUCERE

*R*iguros vorbind, producerea diferenței, lucrul „cru contrar legilor generale ale gândirii, este inexplicabilă.” Prin această mărturisire, A. Lalande dezvăluie profunda rană narcisistă pe care rațiunea umană o ascunde sub aparențe de seninătate sau aroganță. Dorința, precum și datoria oricărei gândiri, este într-adevăr aceea de a depăși distanța ce o separă de un real preexistent, a cărui diversitate și complexitate constituie, pentru ea, o sfidare. Mirarea primitivă a gândirii în fața rezistenței lumii se transformă, în general, în dorință nestăpânită de înțelegere: teologia, filosofia, știința apar astfel drept strategii de cucerire în vederea îmblânzirii datului, a scoaterii lui din necuvânt, spre a i se conferi reguli de diferențiere. Realul se lasă, desigur, îmblânzit, supus regulilor reprezentării, dar oricare ar fi gradul de acuitate și pătrundere a înțelegerii acestuia, gândirea se blochează permanent în fața unui excedent, a unui rest, care o descumpănește. Orice întreprindere speculativă încearcă precum Sisif să înfrângă

înălțimile lumii, dar își pierde repede punctul de sprijin, trezindu-se antrenată într-o cădere vertiginoasă. De fiecare dată când rațiunea crede a fi surprins, în plasa numelor și conceptelor sale, pepitele de aur răsfirate în fluxul neîncetat al lucrurilor, ea nu reține decât boabe de nisip ce i se strecoară printre degete. Geniul rău este la fel de prezent în cunoaștere precum Dumnezeu creator; așa cum i se întâmplă lui Gyges, lucrurile, abia întrezărite, se sustrag din nou spre a se topi în insesizabil. Altfel spus, inadecvarea primitivă a cuvintelor și a lucrurilor face să devină fragilă și aproximativă orice tentativă de a întocmi harta lumii, de a-i reproduce ordinea, de a-i trasa reliefurile și a-i traduce mișcările.

În acel moment, ești foarte tentat să faci cale îndoarsă, să te retragi un pas, să cobori ștache-ta, să-ți redefinești exigențele intelectuale spre a te replia pe poziții mai stabile. În loc să caute a pătrunde în intimitatea lucrurilor, să parcurgă dispunerea lor labirintică, să urmărească denivelarea lor haotică, natura conflictelor acestora, gândirea se poate mulțumi cu o soluție improvizată, cu o reprezentare de rang secund, care să-i satisfacă nevoile de inteligibilitate cele mai presante. Rațiunea umană ajunge atunci să canalizeze multiplul prin sisteme clasificatorii, prin limbaje și coduri, să stabilizeze mișcarea printr-o logică identitară ce leagă fluxurile și refluxurile lucrurilor de principii simple și de substanțe în număr limitat. Toată această conduită are *„drept funcție esențială conjurarea unei dezordini posibile a materiilor, pe de o parte, precum și posibilitatea neființei lor, pe de altă parte. Ea va exprima, sub formă de propoziții și principii conjuratorii, două fantasme originare ale structurii primordiale de schimb [...] : obsesia de a nu vedea materia dispărând și spaima în fața haosu-*

lui universal pe care l-ar putea genera un amestec anarhic al materiilor existente, al căror flux ne-ar acoperi, reducându-ne la starea de fetuși²".

Această raționalitate identitară are tendința de a raporta supraabundența realului la binomul Același – Altul, de a decupa formele în funcție de cupluri binare, de a fixa dinamismele în substanțe omogene și, mai ales, de a exorciza diferendul constitutiv al oricărei diferențe. Prisma colorată și fluidă a lumii vine să se așeze la umbra lui Unu sau Doi, în interiorul cărora jocul diferențierilor face să triumfe o identitate sau o alteritate unilaterale. Desigur, această tentativă nu este zadarnică: prin grile taxinomice structurate în chip de formalisme logice, prin cercetări ale cauzelor prime dispuse dihotomic, rațiunea instaurează o reprezentare pătrată a lumii, clară, operatorie, care îi atenuază neliniștile, asigurându-i puterea de acțiune asupra lucrurilor. Atunci ia naștere cea mare „*proză a lumii*” care, pe diverse itinerarii, disciplinează diferența, reduce complexitatea. Dimensiunea nodală și agonală a lumii este filtrată printr-o grilă ușor de mânuit, de memorat, de transmis. Gândirea se instalează în jurul principiului noncontradicției, al conduitei clasificatorii și al unui nucleu de substanțe. Astfel centrată, ea crede că va putea să regleze la modul imperial distribuția și schimbul de forme și de forțe. Acesta este vectorul esențial al întregii gândiri clasice al cărei arheolog s-a vrut M. Foucault, desenând „*marea tablă de șah a identităților distincte ce se stabilesc pe fondul confuz, nedefinit, fără chip și parcă indiferent, al diferențelor*”, reconstituind „*istoria lui Același – a ceea ce, pentru o cultură, este în același timp dispersat și înrudit, menit așadar a fi deosebit prin mărci și cuprins în identități³*".

Totuși, este oare sigur că această paradă ingenioasă ce permite aplatizarea lumii, repertorierea ei pe o hartă, în loc de a i se parcurge realmente golurile și reliefulurile, nu conduce adesea la erori de paralaxă, la desfigurări nedorite, la violențe contra naturii? Altfel spus, ortodoxia aristotelică și carteziană, ce a subsumat diversitatea categoriilor sale identitare, nu conduce oare la o lectură miniaturizată, eufemică, anemică a lucrurilor? Cuprinzând toate determinațiile sub semnul lui Același sau Altul, sub semnul relației sau opoziției, sub semnul lui Unu sau multiplu, nu ne dăm cumva doar o iluzie de inteligibilitate, nu rămânem cantonați într-o viziune mai mult unilaterală decât sinoptică? Ba, mai mult, această raționalitate gestionară și pragmatică nu se deschide ea înspre o diferență simulată sau amputată? Putem, într-adevăr, nutri temerea că sistemele moniste sau dualiste, analitice sau sintetice, taxinomice sau dialectice nu fac adesea decât să hipertrofieze sau să subestimeze diferența. Poate că, prea frecvent, diferența este abordată printr-o logică a disjuncției sau a conjuncției, care acceptă cu prea multă ușurință o compoziție simplă, o organizare monovalentă. Desigur, multitudinea heteroclită a formelor poate fi scrupulos inventariată, se poate pătrunde în interstiții, se pot releva aspectele bizare și urmări caracterul stufos și stratificat al realului; dar aviditatea contabilă nu echivalează obligatoriu cu inteligibilitatea precisă a morfologiei. Se pot, desigur, opera clasificări, întreprinde subdiviziuni făcute cu o rațiune rece, reconstitui filiația tipurilor cu ajutorul unor tabele și diagrame, dar fără ca prin aceasta să se pătrundă în intimitatea articulațiilor dintre lucruri. Pe scurt, în numeroase cazuri, gustul pentru scheme unidimensionale, de legătură sau de separație,

împiedică gândirea să ia contact cu complexitatea lumii. Astfel că enigma diferenței, pe care o semnaleză A. Lalande, relevă mai puțin poate despre o voalare congenitală, despre o taină impenetrabilă, decât despre o neputință ori o lene a rațiunii incapabilă a se face interpretul acesteia.

Putem deci formula proiectul de a repune în discuție autoritatea raționalității clasice, de a ne îndoii de omnisciența sa, de a contesta reprezentarea sa despre diferență. Dar această critică a puterii rațiunii nu pune în joc doar competența sa de drept, limitele juridice ale extensiei sale, precum în kantianism; ea vizează în mod direct rădăcinile și figurile discursivității apărute sub autoritatea identității triumfătoare. De fapt, de mai bine de un secol, rațiunii i s-a retras statutul ei de monarhică suveranitate ca urmare a proliferării științelor care își extind investigarea realului către straturi din ce în ce mai surprinzătoare, precum și sub presiunea filosofiilor suspiciunii, care descoperă profunzimi neliniștitoare sub suprafața reprezentărilor clare și distincte. Tot felul de discipline, de școli de gândire au familiarizat astfel modernitatea cu zădărnicia anumitor construcții conceptuale, cu excedentul, ireductibil la prima abordare, al lucrurilor în raport cu reprezentarea lor. Din toate direcțiile se ivesc apeluri sau programe vizând mai buna definire a diferenței, spre a gândi complexitatea de o manieră mai dinamică și contrastată. Rectificarea înțelegerii lumii trece printr-o multiplicare a lecturilor, printr-o plasticitate a figurilor reprezentării, cu scopul de a pune în prim plan animația polimorfă a diferențelor.

Această orientare trebuie cu atât mai mult consolidată și urmată, cu cât cultura modernă

își accentuează, în pofida oricăror așteptări, puseurile simplificatoare și pulsionile sale identitare. Dezvoltarea exponențială și răspândirea generalizată a cunoștințelor umane conduc inevitabil la codificarea și simplificarea lor, astfel încât proza lumii se micșorează ca o piele de șagri. Înlănțuirile de reprezentări sunt reduse la mesaje cifrate, la unități atomizate, la sloganuri prefabricate. Tehnologiile informației favorizează din ce în ce mai mult digitalizarea semnelor și transcrierea lor binară în detrimentul potențialităților de neînlocuit ale gândirii analogice sau intuitive. Modernitatea conduce pe nesimțite la un fel de hipertrofiere redutabilă și tiranică a „creierului stâng” afectat înțelegerii analitice, fracționate, secvențiale, reci a datului. Totodată, reînnoirea considerabilă a sensului profunzimii, adusă de către științele naturii și ale omului, se vede adesea confiscată sau anulată de către accesele identitare ale unor ideologii scheletiforme.

Așadar, regândirea problemei diferenței și a complexității dintr-o perspectivă nonidentitară nu poate fi asimilată unui exercițiu de școală, unei speculații de filosof care își cultivă în taină grădina, ci capătă o dimensiune culturală și, chiar, în sensul tare, politică. Ctitorirea pe căile ce permit reînnoirea cu o tradiție a îmbinării inextricabile a identității și alterității, a unității și pluralității, a repetiției și schimbării ar trebui să înlesnească regăsirea unui giroscop intelectual, capabil să orienteze omul în mijlocul unei crize profunde a referențialilor săi. Desigur, tablele și corpusurile raționalismului clasic au fost multă vreme suficiente spre a regla raporturile omului cu lucrurile și ale oamenilor între ei. Dimpotrivă, omul contemporan, hărțuit între un iconoclast adesea intempestiv și credulita-

tea stârnită de numeroasele „rețete” ale modernității, are nevoie urgentă de o busolă spre a se orienta pe un drum plin de resturile rațiunii explodate și de capcanele seducătoare ale filozofilor de mântuială. Căutând așadar să delimităm câteva direcții înspre o mai bună inteligibilitate a complexității, nu dorim să adoptăm o poziție academică, nici să revendicăm o competență specială pe lângă logicieni sau epistemologi, ci să regăsim un punct fix, un orizont stabil, care să facă posibilă o mai bună adaptare a omului la ordinea veritabilă a lucrurilor, într-un cuvânt, o autentică „ecologie a spiritului”.

Acest demers se arată, de altfel, cu atât mai lesnicios, cu cât raționalitatea alternativă, mai labilă, mai puțin dogmatică, are în urma ei deja o lungă istorie. Cu mult înaintea apariției științelor matematico-experimentale din secolul al XVII-lea, ea a permis apariția a numeroase interpretări despre ordinea lumii, precum cele proprii presocraticilor, gânditorilor ermetici ai Renașterii, de exemplu, care, în felul lor specific, răspundeau nevoilor de înțelegere ale omului pus în fața necunoscutului. De asemenea, și după secolul al XVIII-lea, s-a găsit tot timpul loc, *mezzo voce*, pentru un *logos* al Naturii, incluzând de altfel și Omul însuși, care, fără să renunțe la discursivitate și sistematicitate, își lua instrumentarul din decupajul polimorfic al realității, din relațiile de contrarietate efectivă, din configurațiile polare, din spațiul unei logici nonidentitare. În contrast cu raționalismul legilor uniforme, al taxinomiilor tranșante, al legăturilor unilaterale și lineare, aceste forme de cunoaștere (*savoirs*) pretind să meargă dincolo de suprafața vizibilă a lucrurilor, de izomorfismul evenimentelor, de autonomia elementelor, de enunțurile logice noncontradictorii. În loc

să analizeze vizibilul într-o lumină artificială ce ar nivela asperitățile și schimbările subtile, această rațiune a clar-obscurului pretinde a pătrunde mai mult în interiorul realului, spre a-i decela articulațiile, pliurile, oscilațiile, ezitățile. Dar tocmai prin aceasta, ea își asumă conștient riscul de a renunța la analiza obiectivă, rece, la abstractizarea ce izolează părțile unele de altele și suprafața de profunzimi, spre a merge în întâmpinarea lucrurilor cu totalitatea formelor cognitive de care dispune spiritul cunoscător; astfel se nasc forme de cunoaștere mai apropiate de configurațiile concrete, de variațiile calitative, exact în măsura în care ele sunt mai puțin izolate de subiectul cunoscător, așadar, mai în contact cu formele cognitive simbolice, ce se încarcă, la rândul lor, de sens.

Așa cum bine a arătat G. Gusdorf, *„fizicalismul vremurilor noastre își limitează investigațiile la un adevăr de suprafață, etalat precum untul pe tartină; se pune problema legării aparențelor între ele, în maniera lui Hume, punându-se în evidență principiile asocierii ideilor. Fenomene lipsite de numen, aparențe regulate fără a se ști ce se arată, sau mai degrabă ce se disimulează, sub ele⁴⁹”*. La polul opus, speculația filozofilor naturii, de exemplu, *„nu pretinde a îmbrăca semnificația unei cunoașteri obiective și extrinseci, redusă la suprafața fenomenelor; ea se străduiește a scoate la lumină coerența intrinsecă, arhitectura inteligibilă a realului; se pune problema pătrunderii în intimitatea esenței lucrurilor și a ființelor. O asemenea cunoaștere implică simultan subiectul și obiectul; intenția este aceea de a asigura integrarea individului în lume și a lumii în individ⁵⁰”*.

Trebuie oare, în acest caz, să ne resemnăm în fața acestei sciziuni epistemologice și filozofice, în fața acestui conflict între două forme de înțe-

legere, poate chiar să cauționăm disprețul arrogant cu care știința dominantă tratează adesea această cunoaștere globalizantă a realului? Nu s-ar cuveni, dimpotrivă, să reevaluăm această raționalitate a umbrei, spre a pune în evidență bogăția intuițiilor și promisiunile euristice ale logicii sale? Nu este cu atât mai mult momentul ca științele canonice să se simtă chemate, mai mult ca oricând și în pofida triumfului lor social, înspre o atitudine de umilință epistemologică, prin chiar faptul disproporției crescânde care apare între raționalitatea clasică și noile configurații descoperite în real? Așadar, nu ar fi oportun să revenim asupra acestei antice rațiuni a profunzimii, decantând acele înflorituri anecdotice care au dus la discreditarea ei, purificând-o de supradeterminările uneori extravagante ce au permis caricaturizarea ei exagerată, spre a o face să reintre în spațiul aventurii spiritului căutător al inteligibilității a ceea ce este?

Într-adevăr, de la începutul acestui secol, reprezentarea lumii, în astrofizică, în microfizică, apoi în biologie, determină rațiunea clasică să se simtă din ce în ce mai constrânsă în cadrele sale identitare.⁶

Științele naturii, ca și științele umaniste, au fost determinate să renunțe la idealul unei unități epistemologice, grație căreia totalitatea realului ar putea fi străluminată de o rațiune unică și universală. Grilele de surprindere a datului s-au multiplicat, referențialii s-au emancipat de apăsătoarea disjunctie dintre omogenul și eterogenul pur, dintre, de exemplu, identitatea ternă a mecanicismului și alteritatea romantică a vitalismului. Aceste demersuri, proprii unei discipline sau alteia, capătă o anvergură nebănuită pentru că sunt însoțite de o activitate filosofică de critică a raționalismului clasic. Diversificarea

Cuprins

PREFAȚA	5
INTRODUCERE.....	9
PARTEA ÎNTÂI. Ordinea complexității	25
I. Indiferența Diadei.....	33
II. Spațiul medierilor	52
III. A treia dimensiune.....	72
PARTEA A DOUA. Dinamica polarităților	97
I. Contrarietatea vie.....	101
II. Balanța Naturii	125
III. Disimetria creatoare	143
PARTEA A TREIA. Logici ale terțului inclus	157
I. Limbajul uitat.....	161
II. Paricidul lui Aristotel.....	173
III. Aporia dialectică	191
IV. Rațiunea amfibologică	206

PARTEA A PATRA. Arcul și coarda	229
I. Dualitatea contradictorială	233
II. Devenirea enantiodromică.....	248
III. Depolarizări patogene	262
IV. Socialitatea discordantă	271
CONCLUZIE.....	283
NOTE EXPLICATIVE	295
POSTFAȚĂ. <i>O filosofie a dualității</i>	329